

Фразеологізми біблійного походження у Додатковому томі Словника української мови в 11 томах

М. М. Вергальюк

Національна академія наук України, Інститут української мови
Corresponding author E-mail: mari.vergalyuk@ukr.net

Paper received 28.01.19; Accepted for publication 06.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-190VII56-13>

Анотація. Додатковий том до 11-томного Словника української мови (далі – СУМ), найавторитетнішого на сьогодні тлумачного Словника української мови, – це реєстраційно-нормативний словник тлумачного типу. У статті розглянуто, як у Додатковому томі репрезентовано фразеологізми біблійного походження української мови, їх значення, відтінки значень, особливості вживання, не зафіксовані в попередніх 11-ти томах СУМ.

Ключові слова: біблеїзм, біблійна фразеологічна одиниця, біблійний фразеологізм, Додатковий том до Словника української мови, Словник української мови, трансформація, фразеологізм біблійного походження.

Будь-яке дослідження базується на достатній кількості зібраного і певним чином систематизованого матеріалу. Оптимальним способом опису будь-якої мовної одиниці, безумовно, є створення спеціальних словників, тому багатий фонд біблеїзмів (синонімами цього терміна в тексті є: біблійний фразеологізм (далі – БФ), біблійна фразеологічна одиниця (далі – БФО), фразеологізм біблійного походження) української мови детально вивчався і збирався в тлумачних, фразеологічних словниках, а в останні десятиліття – і безпосередньо в спеціальних словниках БФ української мови.

Окрім словників та довідників, у період після Незалежності й до наших днів побачили світ праці, присвячені аналізу БФ. Це дослідження таких українських лінгвістів, як: Г. В. Баран [2, 3, 4], Г. В. Бурдіна [5], В. В. Денисюк [7], Л. І. Коломієць [8], Т. С. Маркотенко [9], Л. М. Марчук [10], В. В. Німчук [12], М. Я. Олійник [13], М. В. Скаб [14] та інші. Названі науковці у своїх студіях розглядають БФ як складник української фразеологічної системи, який пройшов довгий шлях адаптації. Українські лінгвісти вважають, що біблеїзми на українському ґрунті зазнали фразеологізації, переосмислення, набули нових конотацій.

Останнім часом особливо зросло зацікавлення БФ української мови. У зв'язку з цим збільшилася кількість словників та довідників, присвячених цьому пласту фразеології.

У ході дослідження матеріалу за допомогою методу аналізу словникових дефініцій було детально проаналізовано БФ, окрім українських фразеологічних словників і словників крилатих слів та висловів, у Додатковому томі до СУМ: простежено їх значення, відтінки значень, особливості вживання, не зафіксовані в попередніх 11-ти томах СУМ.

Основою, на яку спиралися та від якої відштовхувалися укладачі Додаткового тому був, безперечно, Словник української мови в 11-ти томах.

Корпус Додаткового тому сформований словами, їх значеннями, які відсутні у СУМ. Щодо БФ, у Додатковому томі відображено не засвідчені в СУМ БФО, а також ті значення біблеїзмів, що розвинулися після його опублікування або з певних причин не були в ньому зафіксовані. Насамперед, це не нові, але не охоплені 11-томником БФО:

◇ **Як отчен'аш [знати, розка́зувати і т. ін.]** –

дуже добре, впевнено. *Я люблюся з тебе [Ілька] і як отченаш знаю тебе* (В. Винниченко, Краса і сила, 1989, 51) [16: 2, с. 559];

◇ **Святий гнів** – справедливе обурення. – *Ти, брат Василь Іванович, дуже круто береш! Я розумію – святий гнів з приводу неподобства. Але ж переперчив, переперчив!* (О. Бердник, Вогнесміх, 1988, 99); [16:1, с. 233];

БФО – це не застигли мовні одиниці, вони, як і будь-які інші мовні одиниці, підлягають певним змінам, зумовленим новими обставинами життя, потребами комунікації тощо. У динаміці біблеїзмів помітну роль відіграє трансформація.

На думку О. І. Молоткова, уживання стійких словосполучень у новому значенні спричинене, насамперед, порушенням звичайних зв'язків слів і відношень у висловлюванні, можливістю сполучення ФО зі словами такого лексичного ряду, із якими у межах норми фразеологічний зворот як мовна одиниця поєднуватися не може [11, с. 124].

Індивідуально-авторське перетворення стійких словосполучень завжди зумовлене конкретною стилістичною метою. Трансформація фразеологізмів як один із найпоширеніших стилістичних прийомів у художніх творах не тільки сприяє певному перетворенню усталеної фразеологічної системи, а й стає потужним поштовхом до оновлення її виражально-зображальних засобів.

Узагальнивши різні підходи до тлумачення цього явища у межах фразеологічних одиниць (далі – ФО), вважаємо, що трансформацією фразеологізмів варто називати зміну семантики загальномовних стійких сполук, найчастіше пов'язану з видозміною компонентного складу ФО, унаслідок чого виникають протиставлення узуальної форми фразеологізму її оказіональній формі. Трансформації стійких сполучень слів – це свідоме авторське перетворення їхньої структури для надання додаткової експресії та досягнення певного стилістичного ефекту.

Аналіз фразеологізмів біблійного походження у Додатковому томі до СУМ переконує в тому, що чільне місце в ньому належить трансформованим БФО. Модифікуючи форму біблеїзмів, автори текстів прагнуть подолати абстрактність, оновити і розширити образ, надати фразеологізму яскравого стилістичного забарвлення.

БФ подано у найрізноманітніших трансформаціях:
а) заміни компонентів стійкого вислову:

♦ **Блудлива овечка**, *книжн., ірон.* – людина, яка збилася з правильного життєвого шляху, провадить сумнівний із загальноприйнятих поглядів спосіб життя [16: 1, с. 78];

♦ **Війчий суд** – тс. **Божий суд** (*див. суд*). *Як же по-стати мені перед вищим судом, О правосудний, о грізний і невимовний, Несповідимий, могутній Боже усіх!* (І. Драч, Храм сонця, 1988, 86) [16:1, с. 144];

♦ **Глитнути гóря з повної чáші** – **Сьорбну́ти лі́ха** (*див. сьорбну́ти*). *Хто глитнув горя з повної чаші так, як упиваються ним на Україні? Ніхто* (О. Довженко, Україна в огні, 1990, 231) [16:1, с. 230] та ін.

б) розширення компонентного складу:

♦ **Бо́же (мі́й) мі́лий!**, *виг., розм.* – виражає захват, подив, розпач і т. ін.; **Дуже мі́ло!** *виг., розм.* – виражає подив, незрозуміння; **За мі́лу ду́шу**, *у знач. присл., розм.* – із задоволенням, охоче; **Мі́ле ді́ло!**, *виг., розм.* – виражає подив, обурення з приводу чого-н. [16: 1, с. 84] та ін.

Аналізуючи ілюстративний матеріал словника, бачимо уживання сталих виразів біблійного походження з певною стилістичною метою. Автори творчо обіграють їх семантику, вдаючись до зміни семантико-стилістичних та структурно-семантичних моделей

стійких висловів. Письменники оновлюють, увиразнюють семантику БФ, вдаючись до граматичних та лексичних модифікацій; заміни окремих компонентів, що входять до складу фразеологізму; вводять нові слова, які впливають на значення ФО.

Отже, Додатковий том Словника української мови – це своєрідний підсумок у традиційній академічній лексикографії, який разом з 11-ма томами СУМ може служити базою для створення нового академічного словника тлумачного типу. Порівняно зі СУМ, у Додатковому томі змінився принцип подання БФ, додався новий компонент – особливості вживання, а саме: у переносному або образному значеннях; розширився список джерел ілюстративного матеріалу тощо.

Уживання фразеологізмів біблійного походження із деякими модифікаціями, але при збереженні основної семантики змісту, вимагає від авторів неабиякої майстерності у володінні словом та позначене творчою оригінальністю. Проаналізовані фразеологізми біблійного походження у Додатковому томі свідчать про емоційно-експресивний потенціал цих одиниць і виступають засобом оновлення мови. Отже, за результатами дослідження, фразеологізми біблійного походження – це особливий шар лексики, що відіграє значну роль у корпусі Додаткового тому до СУМ. Це дієвий засіб досягнення виразності та експресивності, засіб емоційно-зображувальної функції мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голубева Н. А. Прецедентные единицы в грамматике: традиции и новаторство / Н. А. Голубева // Высшее образование сегодня. – 2008. – № 5. – С. 47–49.
2. Баран Г. В. Мова віршованої молитви Тараса Шевченка / Г. В. Баран // Матеріали III Всеукраїнської науково-методичної конференції «Слово Т. Г. Шевченка в полікультурному середовищі» (27–28 квітня, 2006 р.). – Сімферополь, 2006. – С. 89–94.
3. Баран Г. В. Мова Шевченкової молитви / Г. В. Баран // Педагогічні обрії. – 2005. – № 1. – С. 39–54.
4. Баран Г. В. «Стою. Молось. Так тихо-тихо скрізь...»: Мовостиль віршованої молитви Павла Тичини / Г. В. Баран // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2006. – № 4–5. – С. 161–168.
5. Бурдіна Г. В. Вплив Біблії та конфесійного стилю на збагачення української лексики й фразеології / Г. В. Бурдіна // Матеріали наукової конференції «Християнство й українська мова» (5–6 жовтня, 2000 р.). – Львів: Видавництво Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 258–265.
6. Голубева Н. А. Прецедентные единицы в грамматике: традиции и новаторство / Н. А. Голубева // Высшее образование сегодня. – 2008. – № 5. – С. 47–49.
7. Денисюк В. В. Роль сакральних текстів у засвоєнні біблійної фразеології / В. В. Денисюк // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Збірник наукових праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2010. – Вип. 509 – 511: Слов'янська філологія. – 320 с. – С. 41–48.
8. Коломієць Л. І. Традиційно-книжна фразеологія / Л. І. Коломієць // Історія української мови: Лексика і фразеологія / За ред. В. М. Русанівського. – К.: Наукова думка, 1983. – 741 с. – С. 516–519.
9. Маркотенко Т. С. Відображення православної віри у фразеологічних одиницях родильної обрядовості / Т. С. Маркотенко // Християнство й українська мова: Матеріали наукової конференції (5–6 жовтня 2000 р.) – Львів: Видавництво Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 266–272.
10. Марчук Л. М. Релігійність як стильова ознака української мови (на матеріалі поезії Ліни Костенко) / Л. М. Марчук // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. Огієнка (1882 – 1972) в контексті українського національного відродження: Наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. – Кам'янець-Подільський – Київ, 1997. – С. 206–208.
11. Молотков А. И. Основы фразеологии русского языка [Текст] / А. И. Молотков. – Ленинград: Наука, 1977. – 284 с.
12. Німчук В. В. Українська мова – священна мова В. В. Німчук // Людина і світ. – 1992. – №11/12. – С. 28 – 32; 1993. – № 1. – С. 35 – 39; № 4/5. – С. 14 – 19; № 6/7. – С. 26 – 32; № 8/9. – С. 20 – 24; № 10/12. – С. 26 – 31.
13. Олійник М. Я. Бути на Божій правді: Фразеологізми зі значенням “померти” у гуцульських говірках / М. Я. Олійник // Християнство й українська мова: Матеріали наукової конференції (5–6 жовтня 2000 р.) – Львів: Видавництво Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 279–288.
14. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери: Монографія. – Чернівці: Рута, 2008. – 560 с.
15. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
16. Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2-х кн. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – Кн. I. А–Л. – LXVIII+556 с.; Кн. 2. М–Я. – 576 с.

REFERENCES

1. Golubeva NA Precedent Units in Grammar: Traditions and Innovation / N. A. Golubeva // Higher Education Today. – 2008. – No. 5. – P. 47-49.
2. Baran G.V. The language of the verse prayer of Taras Shevchenko / G.V. Baran // Materials of the Third All-Ukrainian Scientific-Methodical Conference "The Word of T. Shevchenko in a Multicultural Environment" (April 27-28, 2006). – S., 2006. – P. 89-94.
3. Baran G.V. The Language of Shevchenko's Prayer / G.V. Baran // Pedagogical Horizons. – 2005. – No. 1. – P. 39-54.
4. Baran G. V. "I Stand. I pray So quiet and quiet everywhere ...": Style of the verse prayer of Paul Tychyna / G. V. Baran // Ukrainian language and literature in secondary schools, gymnasiums, lyceums and colleges. - 2006. – No. 4- 5. – P. 161-168.
5. Burdina G.V. Influence of the Bible and Confessional Style on the Enrichment of Ukrainian vocabulary and phraseology / G.V. Burdin // Materials of the scientific conference "Christianity and Ukrainian language" (5-6 October 2000). – L.: Publishing House of the Lviv Theological Academy, 2000. – pp. 258-265.
6. Golubeva NA Precedent Units in Grammar: Traditions and Innovation / N. A. Golubeva // Higher Education Today. – 2008. – No. 5. – P. 47-49.
7. Denisyuk V.V. The role of sacral texts in the assimilation of biblical phraseology / VV Denisyuk // Scientific Bulletin of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University: Collection of scientific works / Sciences. edit Bunchuk B.I. – Ch. : Chernivtsi National University, 2010. – Vp. 509-511: Slavic philology. – 320 s. - P. 41-48.
8. Kolomiets L.I. Traditional-book phraseology / L.I. Kolomiets // History of the Ukrainian language: Lexics and phraseology / Ed. V.M. Rusanivsky. – Kyiv: Scientific Opinion, 1983. - 741 pp. – P. 516-519.
9. Markotenko T. S. Reflection of the Orthodox faith in the phraseological units of maternal rituals / T. S. Markotenko // Christianity and Ukrainian language: Materials of the scientific conference (October 5-6, 2000) – Lviv: Publishing House of Lviv Theological Academy, 2000. - S. 266-272.
10. Marchuk L.M. Religiosity as a stylistic feature of the Ukrainian language (based on the material of poetry Lina Kostenko) / L. M. Marchuk // Spiritual and scientific and pedagogical activity of I. Ogienko (1882 - 1972) in the context of the Ukrainian national revival: Scientific reports Second All-Ukrainian Scientific and Theoretical Conference (February 18-19, 1997): To the 115th anniversary of birth. – Kamyanets-Podilsky – Kyiv, 1997. – P. 206-208.
11. Molotkov AI Fundamentals of the phraseology of the Russian language [Text] / AI Molotkov. – L. : Nauka, 1977. – 284 p.
12. Nimchuk VV Ukrainian language – the sacred language V.V.Nemchuk // Man and the world. – 1992. – №11 / 12. - S. 28 - 32; 1993. - № 1. - P. 35 - 39; No. 4/5. - P. 14 – 19; No. 6/7. – S. 26 - 32; No. 8/9. - P. 20 - 24; No. 10/12. - S. 26 - 31.
13. Oliynyk M. Ya. Being in God's Truth: The phraseologisms with the meaning of "die" in Hutsul dialects / M.Ya. Oliynyk // Christianity and Ukrainian language: Materials of the scientific conference (October 5-6, 2000) – Lviv: Publishing house Lviv Theological Academy, 2000. – pp. 279-288.
14. Skab MV Regularities of conceptualization and linguistic categorization of the sacred sphere: Monograph. – Ch. : Ruta, 2008. – 560 pp.
15. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols. / Academy of Sciences of the USSR. Institute of Linguistics / ed. I. K. Belodid. – K. : Scientific Opinion, 1970-1980.
16. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols. Additional volume: in 2 books. – K. : Publishing House Dmitry Burago, 2017. – Book 1. A–L. – LXVIII+556 p.; Book 2. M–Я. – 576 c.

Biblical phraseological units in the Additional volume to the Ukrainian Dictionary

M. M. Vergalyuk

Abstract. An additional volume to the 11-volume Dictionary of the Ukrainian Language, the most authoritative today's Ukrainian Glossary, is a standardized explanatory dictionary. The article examines how the phraseology of the Biblical origin of the Ukrainian language is represented in the supplementary volume, their significance, the nuances of the meanings, the peculiarities of use, which were not recorded in the previous 11 volumes of the Ukrainian Dictionary.

Keywords: *Bibleism, Biblical phraseological unit, Biblical phraseology, Additional volume to the Dictionary of the Ukrainian language, Ukrainian language dictionary, transformation, phraseologism of biblical origin.*